

Hana JADRNÁ MATĚJKOVÁ

„Kdykoliv jsem měla volnou chvíli, něco jsem sepsovala.“¹

Dílo Justiny Siegemund v kontextu raně novověkých ženských přírodovědných spisů z německojazyčných oblastí²

Abstract: *“Whenever I Had a Free Moment, I Was Writing Something.” The Works of Justina Siegemund in the Context of Female Natural-Scientific Writings of Early Modern History in German-Speaking Areas.* The study analyses four early modern scientific treatises from the German speaking regions written by women, namely the midwife Justina Siegemund, the astronomer Maria Cunitia, the entomologist Maria Sibylla Merian and the doctor Dorothea Christiana Erxleben. These female authors were rare phenomena in the fields of their interest, and they had to make considerable efforts to legitimize their research and publication activities. On the basis of comparison of their treatises the study tries to find out the potential existence of some patterns of “women’s writing” in the field of natural sciences in the Early Modern Period. The other question is to what degree did those patterns change over the period of hundred years which lays between the publication of the first and last of the analysed books.

Key words: Early Modern period – natural sciences – legitimacy – strategy

---

„Dietrichová (Justina Sigmunda) pocházející z Romstocku ve Slezsku v Javorském knížectví, pruská královská a braniborská kurfiřtiská dvorní porodní bába, je známá proto, že sepsala knihu o svém povolání, jež byla vydána v Kolíně roku 1690 v kvartu s mědiryty. Je to nejlepší kniha, kterou na toto téma máme, a lékařská fakulta ve Frankfurtu ji velmi doporučila. Sice jí pan dr. Petermann z Lipska to či ono vytkl, ona [Justina Siegemund, pozn. aut.] se s ním ale ostře vypořádala.“³

-
- 1 „Wann ich also ein müßiges Stündchen sahe / schrieb ich etwas zusammen [...]“ Viz Justina SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, Cölln an der Spree 1690, předmluva, II. oddíl, nepag. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (dále jen HAB), sign. Xb 8483.
  - 2 Studie vznikla za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2016_046 (Mezi normou a realitou. Gender jako historiografický koncept v teorii i praxi).
  - 3 „Dietrichin (Justina Sigmunda) von Romstock aus Schlesien im Jaurischen Fürstenthume / gebürtig / Königliche Preußische und Churfürstliche Brandenburgische Hof-Wehe-Mutter ist dessentwegen bekand / weil sie ein Buch von ihrer Profession geschrieben / welches zu Cölln Anno 1690. 4to mit Kupffern heraus kommen ist. Es ist solches das beste das man hat in der Materie und von der Medicinischen Facultät zu Franckfurt sehr recommendiret worden. Zwar setzte ihm Hr. D. Petermann zu Leipzig eines und das andre aus / sie hat ihn aber scharff abgefertiget.“ Johann Caspar EBERTI, *Eröffnetes Cabinet deß gelehrten Frauen-Zimmers*, Frankfurturh und Leipzig 1706, s. 129. Bayerische Staatsbibliothek München (dále jen BSB), sign. H. lit. p. 104 (digitalizováno, dostupné na URL: <<http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/goToPage/bsb10731979.html?pageNo=167>>, [cit. 6. 3. 2018]).

Těmito slovy charakterizuje braniborskou dvorní porodní bábu Justinu Siegemund protestantský pastor a teolog Johann Caspar Eberti ve svém pojednání o učených ženách, publikovaném šestnáct let po prvním vydání jejího díla *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*.⁴ Jméno Justiny Siegemund figuruje také v dalších encyklopedických pojednáních – ve spise eisenaušského lékaře a učence Christiana Franze Paulliniho⁵ i ve velképém projektu nakladatele a knihkupce Johanna Heinricha Zedlera.⁶ Jak je patrné z výčtu zmínek v přehledových dílech věnovaných učeným ženám, těšila se tato osobnost již krátce po své smrti (1705) pozornosti jejich autorů, kteří nešetřili pochvalnými slovy na její účet, a byla zařazována mezi významné vzdělané ženy pocházející z německojazyčných oblastí.

Oblast porodnictví, v níž Justina Siegemund působila jako porodní bába, procházela v období raného novověku významnými změnami, které můžeme označit za přelomové.⁷

-
- 4 Eberti je rovněž autorem spisu zabývajícího se učenými ženami pocházejícími přímo ze Slezska, viz Johann Caspar EBERTI, *Schlesiens Hoch- und Wohlgelehrtes Frauenzimmer*, Breslau 1727. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden (dále jen SLUB), sign. Biogr. erud. B. 1142 (digitalizováno, dostupné na URL: <<http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/30936/34/0/>>, [cit. 6. 3. 2018]). Justině Siegemund se věnuje na stranách 30–31, přičemž text je zcela identický jako heslo v jeho encyklopedické prvotině z roku 1706.
- 5 Paullini se očividně velmi inspiroval Ebertiho textem, a to včetně způsobu psaní názvu města Rohnstock, z něhož Justina Siegemund pocházela. Na superlativy je ovšem poněkud skoupější: „*Dietrichin (Justina Sigismunda) von Romstock aus Schlesien gebürtig / Königl. Preußische und Churfürstliche Brandenburg. Hof-Wehe-Mutter; hat ein Buch von ihrer Profession geschrieben / und hält man solches fast vor das beste / welches in dergleichen geschrieben worden.*“ Srov. Christian Franz PAULLINI, *Hoch- und Wohl-gelartes teutsches Frauenzimmer*, Frankfurt und Leipzig 1712, s. 45. BSB, sign. H. lit. p. 290 (dostupné na URL: <http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10734361_00051.html?zoom=0.6500000000000001>, [cit. 6. 3. 2018]).
- 6 Není bez zajímavosti, že v Zedlerově lexikonu se s braniborskou dvorní porodní bábou setkáme hned na dvou místech. Poprvé v sedmém svazku figuruje pod svým dívčím jménem Dietrichová, přičemž je text hesla téměř doslova převzat (s příslušnou citací) z Ebertiho spisu s drobným doplněním, že se jednalo o „*chytrou a v těchto věcech velmi zkušenou ženu*“ („*ein kluges und in diesen Sachen wohl erfahnes Weib*“), srov. Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, svazek 7, Halle und Leipzig 1734, sl. 868 (dostupné na URL: <<https://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=74960&bandnummer=07&seitenzahl=0455&supplement=0&dateiformat=1%27>>, [cit. 6. 3. 2018]). Druhá zmínka je k dohledání ve třicátém sedmém svazku, kde vystupuje jako *Siegemundin (Justine)* s krátkou poznámkou, že to byla slavná porodní bába, která napsala dva spisy, jejichž názvy jsou zde rovněž uvedeny. Srov. J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon*, svazek 37, Halle und Leipzig 1743, sl. 1088 (dostupné na URL: <<https://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=337149&bandnummer=37&seitenzahl=0557&supplement=0&dateiformat=1%27>>, [cit. 6. 3. 2018]).
- 7 Nastíněné procesy mají v hrubých rysech obecnou platnost a je možné o nich hovořit v (západo)evropském kontextu, vzhledem k zaměření studie na německojazyčné oblasti Svaté říše římské národa německého je však východiskem popisu konkrétní situace na tomto území. Přehled změn v činnosti porodních bab v německojazyčných oblastech od středověku do 18. století viz Hana JADRNÁ MATĚJKOVÁ, „*Neznalé báby a „vzdělaní“ lékaři? Konstrukce (ideální) porodní báby*“

Až do konce 18. století příslušel monopol v péči o těhotné, rodící a šestinedělky tradičním pomocnicím u porodu, porodním bábám. Teprve od konce 17. století se lékařům (a daleko častěji chirurgům) postupně dařilo získávat vlastní praktické zkušenosti s pomocí u porodů, které se v mnohém neslučovaly s tradičním „učeným“ pohledem, neustále reprodukováným od vydání první příručky pro těhotné a rodící ženy a porodní báby wormského lékaře Eucharia Rösslina⁸ ve většině mužských spisů tohoto charakteru. S novými poznatky souvisela snaha lékařů získat kontrolu nad průběhem vzdělávání porodních bab⁹ a především nad jejich zkoušením. Nová představa o jejich výuce v průběhu 17. století sestávala z praktické části, jež byla i nadále přenechána v kompetenci zkušených porodních bab, a části teoretické, vedené městským lékařem.¹⁰ Vzniká tak poměrně paradoxní situace, kdy se teoretikové snaží demonstrovat svou převahu na úkor praktiček – porodních bab. Pro potřeby teoretické výuky bylo nutné se opřít o porodnickou příručku, která v sobě shrnovala penzum znalostí, které porodní báby musely vstřebat, aby vyhověly při závěrečném přezkoušení.¹¹ Právě narůstající produkce těchto spisů, které lze označit za další prostředek k posílení autority mužů na poli porodnictví, je průvodním jevem počínající kontroverze mezi porodními bábami na jedné straně a lékaři a chirurgy na straně druhé, označované termínem kompetenční spor.¹²

---

a strategie vytváření autority ve spisech autorek a autorů raně novověkých porodnických příruček z německojazyčných oblastí, Praha 2016, s. 22–36.

- 8 Eucharius RÖSSLIN, *Der Schwangern Frauen vnd hebammen Rosegarten*, Straßburg 1513.
- 9 Vzdělávání porodních bab probíhalo v období raného novověku v rámci skupiny porodních bab hierarchizované podle délky výkonu praxe a zkušeností, jeho délka pak byla předepsána městskou radou. Porodní báby se učily od sebe navzájem (imitací činnosti zkušenější porodní báby, kterou k porodům doprovázela méně zkušená kolegyně), jejich vzdělávání tedy probíhalo pouze ústní formou. K problematice vzdělávání porodních bab srov. např. Christine LOYTVED (Hg.), *Von der Wehemutter zur Hebamme. Die Gründung von Hebammenschulen mit Blick auf ihren politischen Stellenwert und praktischen Nutzen*, Osnabrück 2001; Hildegard Elisabeth KELLER – Hubert STEINKE, *Der Doctor fragt, die Hebamm antwortet. Zur Zürcher Hebammenausbildung im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Hildegard Elisabeth Keller (Hg.), *Die Anfänge der Menschwerdung. Perspektiven zur Medien-, Medizin- und Theatergeschichte des 16. Jahrhunderts*, Zürich 2008, s. 214–230; Eva LABOUVIE, *Frauenberuf ohne Vorbildung? Hebammen in den Städten und auf dem Land*, in: Eva Kleinau – Claudia Opitz (Hgg.), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung, Band I, Vom Mittelalter bis zur Aufklärung*, Frankfurt – New York 1996, s. 218–233.
- 10 Hans-Christoph SEIDEL, *Eine neue „Kultur des Gebärens“ . Die Medikalisierung von Geburt im 18. und 19. Jahrhundert in Deutschland*, Stuttgart 1998, s. 89.
- 11 Autory těchto příruček byli často lékaři či chirurgové, kteří se porodnictvím nikterak nezabývali, ale byli vrchností pověřeni sepsáním příručky pro výuku porodních bab v dané oblasti. Typickým příkladem je příručka Johann Georg SOMMER, *Nohtwendiger Hebammen-Unterricht*, Arnstadt 1676. HAB, sign. Xb 2013.
- 12 Srov. H. JADRŇNÁ MATĚJKOVÁ, „Vzdávej lékaři patřičnou úctu, neboť i jeho stvořil Hospodin.“ *Tolerance v rámci kompetenčního sporu mezi porodními bábami a lékaři-porodníky v raném novověku?*, *Theatrum historiae* 13, 2013, s. 93–106.

Ačkoliv tedy muži – lékaři a ve větší míře chirurgové – velmi postupně pronikají do oblasti praktického porodnictví a sami „*přikládají ruku k dílu a šťastně pomáhají zachránit rodičky*“,¹³ zůstává tato část povolna se etablovujícího „vědního oboru“ vyhrazena hlavně a především porodním bábám. Zatímco muži si budují postavení autority na stránkách svých porodnických příruček,¹⁴ porodní báby disponují „pouze“ svými zkušenostmi a prakticky nabytými znalostmi, které si předávají ústní formou z jedné generace na druhou. Jen několika málo ženám se podařilo proniknout do výlučně mužského porodnického literárního diskurzu a přispět do „odborných“ diskusí prostřednictvím vlastního spisu vydaného tiskem.¹⁵ Německojazyčné oblasti se mohou pyšnit třemi takto sebevědomými porodními bábami, které neváhaly své názory na ideální průběh poskytování pomoci při porodu svěřit tiskařskému lisu. První z nich byla pruská dvorní porodní bába Justina Siegemund, jejíž spis *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter* vyšel roku 1690. Roku 1700 ji následovala Anna Elisabeth Horenburg,¹⁶ působící jako přísežná porodní bába ve městě Braunschweig,¹⁷ a trojici německých pišících porodních bab uzavřela roku 1735 Barbara Wiedemann z Augsburgu.¹⁸

Texty zmíněných pišících porodních bab představují unikátní písemný doklad toho, jakými schopnostmi a zkušenostmi disponovaly tradiční pomocnice při porodu v období od druhé poloviny 17. století (a nesporně i dříve, neboť jejich vědomosti se předávaly z jedné generace bab na druhou) přibližně do poloviny století následujícího. Ukazují zároveň, jak složité pro jejich autorky bylo převést hmatový vjem, který byl v jejich práci dominantní, do psané formy, jež jim nebyla vlastní.¹⁹ Navýsost zajímavá je však také formální stránka těchto spisů, především používané rétorické postupy a argumentační

13 J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, předmluva, I. oddíl, nepag.

14 Každý autor se prezentuje jako jediná správná porodnická autorita, což naznačuje, že v tomto období neexistuje jediný druh autoritativního výkladu problematiky. Výkladů je naopak více a soupeří spolu. Srov. H. JADRNÁ MATĚJKOVÁ, „*Neznalé báby a „vzdělání“ lékaři?*“, s. 105.

15 Připomeňme zde alespoň jména těch nejznámějších: Francouzka Louise Bourgeois (její prvotina *Observations diverses sur la stérilité* vyšla tiskem roku 1609 a už roku 1619 byla vydána v německém překladu) a Angélique du Coudray (*Abrégé de l'art des accouchemens*, 1752) či Angličanka Jane Sharp (*The Midwives Book*, 1671), Sarah Stone (*A Complete Practice of Midwifery*, 1737) a Elizabeth Nihell (*Treatise on the Art of Midwifery*, 1760).

16 Také její jméno figuruje v některých ze zmíněných encyklopedických děl, konkrétně u Christiana Franze Paulliniho (s. 80) a u Johanna Heinricha Zedlera (svazek 13, Halle und Leipzig 1732, sl. 847). Barbara Wiedemann svůj spis publikovala až po vydání uvedených encyklopedií, není v nich tedy možné její jméno dohledat.

17 Anna Elisabeth HORENBURG, *Wohlmeynender und nöhtiger Unterricht der Heeb-Ammen*, Hannover – Wolfenbüttel 1700.

18 Barbara WIEDEMANN, *Anweisung Christlicher Hebammen*, Augsburg 1735.

19 K této problematice srov. např. Eve KELLER, *The Subject of Touch. Medical Authority in Early Modern Midwifery*, in: Elizabeth D. Harvey (ed.), *Sensible Flesh. On Touch in Early Modern Culture*, Philadelphia 2003, s. 62–80.

strategie, kterých jejich autorky využívají, aby pronikly do mužského „vědeckého“ světa, vybudovaly svou autoritu na poli porodnictví a byly mužskou „odbornou“ veřejností přijímány jako rovnocennější partnerky nežli jejich literárně němé kolegyně. Z tohoto hlediska je bezesporu nejzajímavějším textem dílo Justiny Siegemund.²⁰

Stejně jako porodnictví se v 17. a 18. století rychle a dynamicky rozvíjely také další vědní disciplíny. Do některých z nich se svým výzkumem završeným vydáním vlastního spisu zapojily rovněž ženy. V německojazyčných oblastech se toto tvrzení v období od poloviny 17. století do poloviny století následujícího týká především astronomie (Maria Cunitia), entomologie (Maria Sibylla Merian) a obecného lékařství (Dorothea Christiana Erxleben). I tyto autorky byly ve svých oborech ojedinělým úkazem a musely ve svých spisech vyvinout značné úsilí, aby legitimizovaly své badatelské počínání a publikační činnost. Jeví se proto jako velmi užitečné provést komparaci těchto děl se spisem porodní báby Justiny Siegemund a pokusit se vysledovat, zda existují určité vzorce „ženského psaní“²¹ v oblasti přírodních věd v raném novověku a nakolik se během přibližně sta let ležících mezi vydáním prvního a posledního ze zkoumaných děl proměňují. Analyzovány přitom budou zvláště předmluvy jednotlivých spisů, které poskytují nejzhuštěnější vhled do autorčiny strategie, částečně samotné stati a v neposlední řadě také některé životopisné informace, které mohou celkový obraz vhodně dokreslit.

Justina Siegemund: *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*

Justina Siegemund (1636–1705) se narodila ve městě Rohnstock ve slezském knížectví Javor do rodiny luteránského kazatele Eliase Dittricha (či Dietricha). V devatenácti letech uzavřela sňatek s písařem Christianem Siegemundem²² a o dva roky později se (stejně jako její porodní bába) domnívala, že je těhotná, jak se dozvídáme z předmluvy k její porodnické příručce. V době, kdy mělo být její těhotenství u konce a měla spět k porodu, se u ní postupně sešly celkem čtyři porodní báby, jež ji nutily „k práci“, dítě se

20 Detailní rozbor jejího díla s důrazem na reprezentaci a sebe prezentaci autorky viz H. JADRŇNÁ MATĚJKOVÁ, „Neznalé“ báby a „vzdělaní“ lékaři?, především s. 37–59; Waltraud PULZ, „Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben.“ *Das Hebammenanleitungsbuch von Justina Siegemund*, München 1994.

21 Albrecht CLASSEN, *The Power of a Woman's Voice in Medieval and Early Modern Literatures*, Berlin – New York 2007; Anne BOLLMANN, *Ein Platz für sich selbst. Schreibende Frauen und ihre Lebenswelten (1450–1700)*, Frankfurt am Main 2011.

22 Její životní příběh je kromě předmluvy jejího porodnického spisu rovněž součástí pohřebního kázání, proneseného při jejím pohřbu 13. listopadu 1705. Srov. Daniel BANDECO, *Die Von Gott zu Gott gezogene Kinder Gottes*, Cölln an der Spree 1705, s. 73–76. Staatsbibliothek zu Berlin, sing. 7 in: 4“ Ee 700–4115 a 19 in: 4“ Jb 665 (dostupné na URL: <http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN716918226&PHYSID=PHYS_0001&DMDID=>, [cit. 10. 3. 2018]).

ale ne a ne narodit. Konečně po čtrnácti dnech „*mučení*“²³ odhalila zkušená žena vojáka, kterou k Justině Siegemund přivolali, že není těhotná, ale nemocná, a za pomoci lékaře ji vyléčila. Tato informace, kterou autorka uvádí hned v předmluvě svého spisu a která se pak jako červená nit line celým jeho textem, představuje klíčový životní zvrat. Falešné těhotenství a neschopnost porodních bab byly pro Justinu Siegemund impulzem pro hlubší studium této problematiky. Vzhledem k tomu, že nepocházela z rodiny lékařského personálu či porodní báby, neprobíhalo její vzdělávání tradiční cestou, ale cestou studia odborné literatury, tedy porodnických příruček a vyobrazení, jež si opatřila.²⁴ Na základě těchto „vyšších“ znalostí se pak dostala ke svému prvnímu případu, který vyřešila namísto porodní báby, ačkoliv neměla s pomocí při porodu žádnou praktickou zkušenost. Poté se pro svou šikovnost stala vyhledávanou porodní bábou, dvanáct let působila na venkově a následně se stala městskou bábou v Lehnici. Dalším zlomovým bodem v její kariéře byla pomoc vysoce urozené ženě,²⁵ již svým kompetentním zásahem zachránila život. Odtud pak už vedla přímá cesta k urozené klientele a konečně také na braniborský kurfiřtský dvůr. Během období cestování za šlechtickými rodičkami měla příležitost „*více přemýšlet o svém povolání a učit se od různých učených lékařů*“.²⁶ Tímto výstupem na pomyslný vrchol kariérního žebříčku autorka zakončuje první oddíl předmluvy ke svému spisu *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*. Již v této části textu je patrná její snaha proniknout do výlučně mužských literárních porodnických debat a včlenit se do nich coby „učenec“ mezi porodními bábami, tedy partnerka rovnocennější nežli většina jejích kolegyně, prostřednictvím odkazu na prapůvod jejích znalostí – teoretické informace získané z mužských porodnických příruček a v nich obsažených vyobrazení, stejně jako z přímých rozhovorů s lékaři, od nichž se učí. Nezapomíná však zároveň zdůraznit, že praxí nabývá stále více zkušeností, jež jsou pro vytváření její autority na poli porodnictví rozhodující.²⁷ Samotný text její porodnické příručky pak ukazuje, že daleko větší váhu přikládá empirii spojené s hmatem nežli teoretickým rozkladům mužů vzdálených od praxe.

23 „*müßte also nach ihrer Meynung in die 14. Tage gequälet und auf die Marter-Banck gehalten werden/ und wäre mir ehe die Seele ausgetrieben/als ein Kind abgebracht.*“ J. SIEGEMUND, předmluva, I. oddíl, nepag.

24 „*wie ich mich wieder erholete/begierlich war/in den Büchern und Abrissen/die ich von dieser materie mir schaffete/mich zu üben.*“ Tamtéž.

25 Její jméno zůstává v předmluvě utajeno, z pohřebního kázání však vyplývá, že se jednalo o Luisu Anhaltsko-Desavskou, vdovu po vévodovi lehnickém, brežském a volovském. Srov. D. BANDECO, *Die Von Gott zu Gott gezogene Kinder Gottes*, s. 74.

26 „*Gelegenheit erhielt meinen Beruff beßer noch nachzudencken/und von unterschiedlichen gelehrten Medicis zu lernen.*“ J. SIEGEMUND, předmluva, I. oddíl, nepag.

27 Srov. H. JADRŇÁ MATĚJKOVÁ, „*Neznalé*“ *báby a „vzdělání“ lékaři?*, s. 37–59.

Jednu z nejosofistikovanějších legitimizačních strategií používá Justina Siegemund v rámci prvního oddílu své předmluvy v souvislosti se skutečností, že se sama nestala matkou.²⁸ V těchto pasážích musela být navýsost přesvědčivá a pokusit se obrátit svůj „hendikep“ v pozitivum. Z toho důvodu je umístila prakticky na první řádky svého díla, čímž svým oponentům a možným protivníkům hned v úvodu bere vítr z plachet. Strategie „obrany útokem“ je v babické literatuře především 16. a počátku 17. století relativně častá – muži píšíci o „ženských tajemstvích“ cítili potřebu vysvětlit, proč se této problematice věnují. V ženských (nejen porodnických) spisech 17. století je však výrazněji rozvinuta a má důraznější formu, neboť autorky musely překonávat větší potíže nežli muži. Žena věnující se sepsování literárního díla, které pak ještě navíc vydá tiskem, se příliš neslučuje s ideálním dobovým obrazem.²⁹ Základní pilíř argumentace Justiny Siegemund odrážející výhrady proti jejímu „nemateřství“ tvoří přesvědčení o božím vyvolení a povolání („*sonderbahre Schickung*“)³⁰ k činnosti porodní báby vycházející z její hluboké zbožnosti. Skrže boží požehnání tak z křesťanské lásky může pomáhat bližnímu, tedy rodícím ženám v jejich „těžké hodince“,³¹ ale i porodním bábám, kterým prostřednictvím svého spisu předává své znalosti a zkušenosti a vzdělává je tak. Slouží tím tedy i obecnému dobrému.³²

Druhý oddíl své předmluvy koncipovala Justina Siegemund jako vylíčení procesu vzniku svého porodnického spisu. Při svých cestách za urozenými rodičkami využívala volné chvíle k tomu, aby si zaznamenala poznámky k těžkým případům porodů, u nichž asistovala. Jejím záměrem nebylo sepsat knihu, ale uchovat si podrobnosti těchto případů pro potřeby ústního předávání zkušeností. Posléze o tom mluvila s mnoha učenými

28 Jeden ze základních předpokladů k výkonu „povolání“ porodní báby představovalo dle vrchnostenských reglementací a obecně vžitých představ její mateřství. Vlastní prožitek porodu byl v babickém prostředí považován za jakýsi základ, k němuž přibývala „nadstavba“ v podobě zkušeností s pomocí při porodech cizích. Srov. Claudia HILPERT, *Wehemütter, Amtshebammen, Accoucheure und die Akademisierung der Geburtshilfe im kurfürstlichen Mainz (1550–1800)*, Frankfurt am Main 2000, s. 35–38.

29 Rüdiger SCHNELL, *Sprechen – Schreiben – Drucken. Zur Autorschaft von Frauen im Kontext kommunikativer und medialer Bedingungen in der Frühen Neuzeit*, in: A. Bollmann (Hg.), *Ein Platz für sich selbst*, s. 3–41, zde s. 29.

30 J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, předmluva, I. oddíl, nepag.

31 „So kan ich nicht anders/als Gott die Ehre geben/der mich wunderbahrllich darzu beruffen/und reichlich dabey gesegnet: daß ob ich selbst zwar kein Kind getragen/viel weniger zu Welt gebracht/dennoch durch Gottes Gnade manchen bey schweren Geburten helfen müssen. [...] wann nicht Gott mir dazu hätte Gelegenheit gegeben/und zugleich einem Trieb aus Christlicher Liebe und Andencken meiner ausgestandenen Noth/meinem Nächsten zu dienen/ja gleichsam ohne mein Gedencken darzu beruffen.“ Tamtéž.

32 „Ist also [...] mein einziger Zweck in dieser Arbeit/und bey diesen Unkosten dem allgemeinem Wesen zu dienen.“ „In allen sey auch Ihm [Gott – pozn. aut.] die Ehre/wann mein Nechster mit dieser Arbeit kan erbauet werden.“ Tamtéž, předmluva, III. oddíl, nepag.

lékaři („*hochgelahrte H[erre]n Medicos*“) a předčítala své poznámky vznešeným ženám a všichni ji nabádali k tomu, aby je vydala tiskem. Rozhodující impuls autorce zavdala princezna Nasavská, za níž cestovala do Fríska a do Haagu, a její lékaři. Nechala proto v Haagu zhotovit mědiryty, předložila svůj spis lékařské fakultě univerzity ve Frankfurtu nad Odrou, která jí rovněž doporučila dílo vydat. Justina Siegemund se tedy rozhodla tak učinit a knihu prezentuje jako své dítě, které bude prospěšné ještě po její smrti. Znovu zde opakuje, že vydáním spisu neměla na mysli nic jiného nežli službu bližnímu („*daß mich nichts anders/ausser dem vorgedachten Befehl/und meinem Beruff zu diesem Druck gebracht/als die Begierde meinem Nechsten zu dienen*“), a dodává, že každý má povinnost používat svůj dar („*Gabe*“) a znalosti („*Wissenschaft*“) ku prospěchu bližního.³³

Waltraud Pulz dochází ve své analýze spisu *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter* k závěru, že odkaz na vzdělání získané z knih Justina Siegemund používá pouze jako strategii pro upoutání pozornosti mužských učených kruhů a pro vylepšení vlastního statusu, ale že nemá reálný základ.³⁴ Právě druhý oddíl předmluvy (stejně jako některé další textové pasáže) však dokazuje, že Justina Siegemund měla povědomí o rétorických postupech používaných v tomto typu „vědecké“ literatury a dokázala je také sama úspěšně používat. K těmto postupům patří topos skromnosti, hojně využívaný napříč literárními žánry již od starověku³⁵ a vyskytující se také v raně novověké porodnické literatuře. Autorka svůj spis označuje jako prostý („*einfältig*“),³⁶ zároveň však upozorňuje, že hodlá učit porodní báby, proto zvolila tento srozumitelný a prostý způsob psaní („*deutliche und einfältige Art von schreiben*“).³⁷ Omlouvá tedy svůj styl nikoliv svým pohlavím a jeho nedostatečností,³⁸ ale účelem a zacílením spisu. S pózou skromnosti úzce souvisí také topos přemlouvání k vydání, často ve spojitosti s vysoce postavenými či učenými jedinci.³⁹

V předmluvě spisu Justiny Siegemund zaujme také skutečnost, že autorka sama sebe nedefinuje skrze odkaz na muže, tedy nemluví o sobě programově jako o něčí dceři či manželce. V názvu spisu sice uvádí obě svá jména (*Siegemundin*, za svobodna *Dittrichin*), k nimž však připojuje také místo původu. První a jediná zmínka o otci se nachází až na sedmé straně předmluvy, kde se pouze konstatuje, že působil jako farář

33 Tamtéž, II. oddíl, nepag.

34 W. PULZ, „*Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben*“, s. 154–155.

35 Srov. Ernst Robert CURTIUS, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1998, s. 95–98.

36 J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, předmluva, nepag.

37 Tamtéž, předmluva, III. oddíl, nepag.

38 Tak vystupuje starší francouzská předchůdkyně Justiny Siegemund, královská porodní bába Louise Bourgeois: „*wollest gedencken/daß sich allhie ein Weibsperson stellt und praesentiret, [...] deren es zwar an zierlicher geblümbter Rede wol kan mangeln*“. Louise BOURGEOIS, *Hebammen-Buch*, Hanau 1652, s. 16. HAB, sign. Xb 4798 (2).

39 E. R. CURTIUS, *Evropská literatura a latinský středověk*, s. 97–98.

v Rohnstocku a brzy zemřel. O několik řádek dál je zmíněno, že byla provdána za svého ještě žijícího muže,⁴⁰ nikde však nenajdeme jeho jméno. Poslední zmínka o manželovi se objevuje o něco dále v textu předmluvy, kde Justina Siegemund vysvětluje, že z pomoci při porodu ještě nechtěla udělat své povolání („*Profession*“), neboť ji manžel zabezpečí.⁴¹ Z těchto indicií můžeme usuzovat, že Justině Siegemund nechybělo sebevědomí, neboť neměla potřebu „opřít se“ o autoritu některého z mužů svého života, zároveň se můžeme domnívat, že v rámci svého manželství požívala značnou dávku volnosti, jež jí umožňovala velmi flexibilně cestovat za svou urozenou klientelou. V neposlední řadě musela být také ekonomicky nezávislá, uvážíme-li, že svou porodnickou příručku nechala vydat vlastním nákladem a nechala do ní v Haagu pořádit jistě velmi nákladné mědiryty.⁴²

Maria Cunitia: *Urania Propitia*

Zaměříme nyní pozornost na jednotlivá přírodovědná díla vzešlá z pera žen a na osobnosti jejich autorek. Chronologicky prvním z analyzovaných spisů je dílo *Urania Propitia*,⁴³ které roku 1650 nechala ve slezské Olešnici vytisknout Maria Cunitia (1604/1610?–1664).⁴⁴ Cunitia (či Maria Cunitz/Kunitz) pocházela ze Svídnice, kde její otec Heinrich Cunitz, vzdělaný humanista, působil jako lékař. Vzhledem k tomu, že se sám zajímal o astronomii,

40 „*da ich verheurathet ward/an meinem noch lebenden Mann/der zu der Zeit Renth-Schreiber war*“. J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, předmluva, I. oddíl, nepag.

41 „*war ich zwar noch nicht willens von diesem Wercke profession zu machen; angesehen ich sonst mit meinem Manne versorget war*“. Tamtéž.

42 Waltraud Pulz se podařilo dohledat několik údajů ke Christianu Siegemundovi. V době, kdy Justina Siegemund zažívala vrchol své kariéry, se její manžel octl ve vězení. Následně žili manželé odděleně, Justina Siegemund podle všeho vedla vlastní domácnost v Berlíně. Srov. W. PULZ, „*Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben*“, s. 45–46.

43 Maria CUNITIA, *Urania Propitia* [...], *Das ist Neue und Langgewünschete / leichte Astronomische Tabelln*, Oels 1650. HAB, sign. A: 13.2 Astron. 2°.

44 Astronomkou Marií Cunitií se badatelsky dlouhodobě zabývá lingvistka Ingrid Guentherodt. Srov. např. Ingrid GUENTHERODT, *Maria Cunitz und Maria Sibylla Merian: Pionierinnen der deutschen Wissenschaftssprache im 17. Jahrhundert*, *Zeitschrift für Germanische Linguistik* 14, 1986, s. 23–49; TÁŽ, *Urania Propitia (1650) – in zweyerley Sprachen: lateinisch- und deutschsprachiges Compendium der Mathematikerin und Astronomin Maria Cunitz*, in: Sebastian Neumeister – Conrad Wiedemann (Hgg.), *Res Publica Litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit*, Wiesbaden 1987, s. 619–640; TÁŽ, *Kirchlich umstrittene Gelehrte im Wissenschaftsdiskurs der Astronomin Maria Cunitia (1604–1664): Copernicus, Galilei, Kepler*, in: Dieter Breuer (Hg.), *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock*, Wiesbaden 1995, Bd. 2, s. 857–872; TÁŽ, *Augenschein und Finsternisse: zur Sprache von Maria Cunitia (1604?–1664)*, *Acta Universitatis Carolinae – Mathematica et Physica* 46, 2005, s. 15–28. Dále viz např. Klaus LIWOWSKY, *Einige Neuigkeiten über die Familie der Schlesierin Maria Cunitz*, Koblenz 2010. Její osobnost přirozeně také neunikla pozornosti polské historiografie, srov. např. Radosław SKOWRON – Ingrid GUENTHERODT – Paweł PREŚ – Karolina TARGOSZ ad., *Astronom Maria Kunic (Cunitia) 1610–1664: życie i dzieło*, Świdnica 2008.

podporoval zápal své dcery pro tuto disciplínu a poskytl jí také možnost adekvátního vzdělání (její matematické schopnosti pomáhal zdokonalit její budoucí manžel, rovněž lékař a nadšený astronom Elias von Löwen – v latinské podobě a Leonibus).⁴⁵ Za jeho asistence (sepsal latinskou předmluvu *Maritus ad Lectorem* k jejímu spisu, v níž svou ženu obhajuje a zaštiťuje) Maria Cunitia publikovala své monumentální dílo spočívající v zjednodušení Keplerových tabulek.⁴⁶ Velmi zajímavý je fakt, že tabulkám předchází úvod do jejich astronomických výpočtů, sepsaný dvojjazyčně latinsky a německy. Spis je dedikován císaři Ferdinandovi III.

Na první pohled by se mohlo zdát, že žena zájmovající se na této úrovni o astronomii byla v raném novověku skutečným unikátem. Londa Schiebinger však uvádí, že mezi lety 1650–1710 tvoří přibližně 14 procent německých astronomů právě ženy.⁴⁷ Zdůrazňuje také skutečnost, že většina těchto žen sbírala své znalosti a zkušenosti v jakýchsi rodinných podnicích, kdy pomáhaly svým otcům, bratrům či manželům při astronomických pozorováních a měřeních.⁴⁸ Žádná z astronomických „praktiček“ však své poznatky nepublikovala. Je evidentní, že Maria Cunitia byla vysoce vzdělaná⁴⁹ – její znalosti latiny byly na takové úrovni, že mohla nejen studovat astronomické spisy, jež byly bez výjimky publikovány v jazyce vzdělanců, ale sama také koncipovala latinské dílo směřující bezesporu do učeneckých kruhů. Navíc byla schopna převést Keplerovy „zahalené“ („in

45 Údaje o rodině a stručný životopis srov. I. GUENTHERODT, *Maria Cunitia: Urania Propitia. Intendiertes, erwartetes und tatsächliches Lesepublikum einer Astronomin des 17. Jahrhunderts*, *Daphnis. Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur* 20, 1991, č. 2, s. 311–353, zejm. s. 314–323.

46 Titul díla *Urania Propitia* odkazuje na múzu astronomie Uranii, *propitia* zde znamená „přístupná“. I. GUENTHERODT, *Autobiographische Auslassungen: Sprachliche Umwege und nichtsprachliche Verschlüsselungen zu autobiographischen Texten von Maria Cunitz, Maria Sibylla Merian und Dorothea Christiane Erxleben, geb. Leporin*, in: Magdalene Heuser (Hg.), *Autobiographien von Frauen. Beiträge zu ihrer Geschichte*, Tübingen 1996, s. 135–151, zde s. 139.

47 Londa SCHIEBINGER, *Schöne Geister. Frauen in den Anfängen der modernen Wissenschaft*, Stuttgart 1993, s. 106.

48 Mezi nejznámější astronomky tak patří např. sestra Tychona Brahe Sophie nebo manželka gdaňského astronoma Johanesse Hevelia Elisabeth. Dokonce několik žen se astronomii věnovalo v rodině Winkelmannů/Kirchů. Srov. Monika MOMMERTZ, *Schattenökonomie der Wissenschaft. Geschlechterordnung und Arbeitssysteme in der Astronomie der Berliner Akademie der Wissenschaften im 18. Jahrhundert*, in: Theresa Wobbe (Hg.), *Frauen in Akademie und Wissenschaft. Arbeitsorte und Forschungspraktiken 1700–2000*, Berlin 2002, s. 31–63; Gabriela BERNARDI, *The Unforgotten Sisters. Female Astronomers before Caroline Herschel*, Heidelberg 2016.

49 Všichni z výše citovaných autorů německých encyklopedických děl také Marii Cunitii zmiňují. Uvádějí, že to byla velmi vzdělaná žena, jež ovládala sedm jazyků a proslula svým astronomickým dílem. Srov. J. C. EBERTI, *Eröffnetes Cabinet*, s. 116–118; CH. F. PAULLINI, *Hoch- und Wohl-gelahrtes teutsches Frauenzimmer*, s. 43–44; J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon*, svazek 15, Halle und Leipzig 1737, sl. 2134–2135 (dostupné na URL: <<https://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blattem&id=150176&bandnummer=15&seitenzahl=1063&supplement=0&dateifformat=1%27>>, [cit. 12. 3. 2018]).

Logarithmischen zahlen verhüllet“) logaritmické výpočty do „rozbalených“ čísel („in außgewickelten Zahlen“).⁵⁰ Zároveň se však rozhodla zpřístupnit úvod do svých výpočtů i těm, kteří latinou nevládli, a sepsala ho také německy. Následující analýza bude vycházet právě z této německojazyčné části.

Maria Cunitia byla díky svému vzdělání zajisté obeznámena s rétorickými postupy používanými ve vědeckých spisech. Zároveň bylo nutné ospravedlnit fakt, že se do učených debat zapojuje jako žena. Hned v úvodu svého německého expoé se proto okamžitě pokouší vzít vítr z plachet argumentům možných oponentů (jako obvykle jsou anonymní a mluví „kolektivním hlasem“),⁵¹ kteří by mohli mít pochybnosti o kvalitě díla právě z toho důvodu, že jeho autorkou je žena, jež se všetečně míchá do nepotřebných záležitostí a upozaduje ty podstatné, aby si vydobyla slávu.⁵² Svou cestu k astronomii zde proto líčí následujícím způsobem. Už v pěti letech uměla číst a začala se vzdělávat v historii. Na brzké smrti svých rodičů si uvědomila, že lidský život je krátký a často po něm nezůstane ani památka udržovaná mezi potomky. Proto se rozhodla se svým životem naložit správně a nalézt něco, čím se запиše do paměti bližních i po své smrti a udrží tak vzpomínku na své stvoření. Primární motivací však není sláva, ale vzdání díky a chvály boží moudrosti, moci a dobrotě.⁵³ Nezapomíná však zdůraznit, že tak činila vedle úkolů, které příslušejí ženskému pohlaví,⁵⁴ a studovala pouze ve chvílích volna mezi jinými povinnostmi.⁵⁵ Nakonec největší zálibu našla v astronomických výpočtech, jež mnozí považují za těžké, a proto se rozhodla je zjednodušit.⁵⁶ Své odborné kompetence podtrhuje zmínkou, že

50 M. CUNITIA, *Urania Propitia*, An den Leser nothwendige Erinnerung, s. 148.

51 Susanne THIEMANN, „*Pudicitia cum eruditione linguarum.*“ *Weibliche Latinität am Beispiel der vielsprachigen Toledanerin Luisa Sigea (1522–1560)*, in: Friederike Hassauer (Hg.), *Heißer Streit und kalte Ordnung. Epochen der Querelle des femmes zwischen Mittelalter und Gegenwart*, Göttingen 2008, s. 168–182, zde s. 172.

52 „*welche ihnen die ungewönlichkeit solcher Sachen bey Weiblichen Geschlechts Personen/einen Zweifel erregen lassen. Andere/denen es scheint/als ob ich mich mit hindensetzung nothwendigerer Angelegenheiten/in unnötigere mischte; sehe ich solches für einen Fürwitz tadeln. Die dritten wollen solches durchaus für ein falsches/aus Ruhmsucht entsprungenes vorgeben halten.*“ M. CUNITIA, *Urania Propitia*, Verantwortung/auff vermuthliche Einwüffe des Lesenden, s. 147. Následující citace viz tamtéž.

53 „*Wo ich etwas finde/darinne ich meinem Schöpfer zu danck und preise seiner vollkommenen Weißheit/ unaußforschlichen Gewalt/und unerschöpflichen Gütte meinen neben Menschen in/und nach meinen Tagen erinnere/auch hierdurch die Gedächniß meiner Erschaffung erhalten möchte.*“

54 „*neben denen von meinen geehrten Eltern mir anbefohlnen übungen in allem so zu des Weiblichen Geschlechts notturfft/und zier/von Gott zugelassenes bekennt.*“

55 „*Der ursachen ich die folgende (von andern nothwendigen/durch den wechsel der Zeiten/und Läufe mir auffgetragenen Geschäften)/erübrigte Zeit/(so Tags/so Nachts) allein des Gemüts wirckungen in einsamlung/einer oder der andern Kunst und Wissenschaft zugetheilet.*“

56 Uvádí, že tak učinila na radu Eliase von Löwen. Je to jediná zmínka o mužském „mentorovi“ v německé části jejího spisu. Cunitia se tak nezaštiťuje ani jménem svého otce, ani manžela, vystupuje sebedovědomě sama za sebe a pod dívčím latinizovaným jménem. K postavě mentora u žen píšících latinsky srov.

od Longomontanových tabulek přešla k přesnějším, avšak početně složitějším tabulkám Keplerovým.⁵⁷ Několik učenců si je pak přišlo opsat, načež ji mnozí přemlouvali, aby dílo publikovala, a proto ho předkládá.⁵⁸

Maria Cunitia v této části svého úvodu používá hned několik legitimizačních strategií. Představuje proces svého vzdělávání, které bylo na ženu skutečně mimořádné, a obhájí ho odkazem na snahu využít svůj život pro pomoc bližnímu (v tomto případě ulehčením astronomických výpočtů) a oslavit tak boží moudrost a moc. Ačkoliv explicitně nemluví o božím „vyvolení“ jako Justina Siegemund, přesto z textu vyvstává její obraz jako hluboce zbožné ženy, jež se cítí být k tomuto úkolu Bohem povolána. Několikrát zde i v dalších pasážích textu zdůrazňuje, že nic nečiní pro svou slávu, ale výhradně pro slávu boží a svého bližního. Pro ženu pronikající do mužského vědeckého světa na tak vysoké úrovni jako Maria Cunitia je nezbytné prokázat, že ani jako „vědkyně“ neopouští pohlavní řád ustanovený Bohem a nezanedbává své povinnosti v domácnosti. Jak ukazuje Heide Wunder, nemusí být v tomto období slučitelnost úlohy hospodyně a vzdělavkyne vnímána problematicky, neboť pokud žena s otcem či manželem sdílí duševní zájmy, mohou tvořit komplementární pracovní pár nejen na oddělených místech v domácnosti, ale mohou pracovat společně v knihovně.⁵⁹ Zdá se, že v průběhu 18. století se tento názor pomalu mění, neboť i zastávce ženského vzdělání Johann Caspar Eberti (a po něm Johann Heinrich Zedler ve svém lexikonu) v hesle věnovaném Marii Cunitii autorku kritizuje, že kvůli svému vědeckému působení zanedbávala domácnost.⁶⁰

V dalších pasážích svého úvodu Maria Cunitia seznamuje čtenáře s tím, jak složitý a namáhavý úkol vzala na svá bedra,⁶¹ zároveň však ubezpečuje, že svou zjednodušenou

Eva CESCUTTI, *Lateinkompetenz und Gender im 16. Jahrhundert. Vier Beobachtungen und Thesen*, in: F. Hassauer (Hg.), *Heißer Streit und kalte Ordnung*, s. 155–166.

57 Longomontanus (1562–1647), dánský astronom, žák Tycho Brahe, autor díla *Astronomia Danica* (1622). Johannes Kepler (1571–1630) vydal své Rudolfské tabulky (*Tabulae Rudolphinae*) roku 1627.

58 „*Welches eben als das erste etlichen Gelehrten zu sehen/und abschreiben kommen: Weil denn von ihnen/und andern vielen/das solches publicirt würde/innstendig begehrt worden: wird es hiermit einem ieden communiciret*“.

59 Heide WUNDER, „*Er ist die Sonn', sie ist der Mond*“. *Frauen in der Frühen Neuzeit*, München 1992, s. 64–65.

60 „*Sie vermehrte damit die Bücher-Kammern grosser Fürsten und gelehrter Leute/dergestalt bey dergleich Kunstliebenden grossen Nutzen schaffende/wiewohl sie dabey gantz nicht das Haußwesen in acht genommen; sondern nachdem sie von dem Nächlichen Sternsehen ermüdet/den Tag meistens im Bette zugebracht/davon allerhand lächerliche Begebenheiten bekandt sind*.“ J. C. EBERTI, *Eröffnetes Cabinet*, s. 117–118.

61 „*hab ich mich einer solchen Arbeit (dehren müße/beschwerliche langwührigkeit/und innhaltende gewißheit/ich den unpartheyischen in der Astronomia erfahrenen zu urtheilen gebe) vnterwunden*.“ M. CUNITIA, *Urania Propitia*, An den Leser nothwendige Erinnerung, s. 148. Následující citace viz tamtéž.

verzí nechce odsunout či zneplatnit nezaměnitelné Keplerovo dílo („*ienes ohnvergleiche Astronomische Werck abzuschaffen/verohnglimpfen/oder ohngültig machen*“), které ti nejučenější společně s ní považují za dokonalé („*von den gelehrtesten in dieser Kunst/ neben mir gehalten werden*“). Tímto výrokem se Maria Cunitia zařazuje mezi učence. Své kompetence také dokládá hojným a přesným používáním terminologie i citacemi astronomických autorit. Neváhá také poukázat na to, že se mnozí znalci budou divit tomu, co se jí podařilo vypočítat (zatmění měsíce), neboť tento výpočet byl považován za nemožný, což dokládá odkazem na jeho absenci v odborné literatuře.⁶² Několikrát autorka pro své „kompendium“ používá název plod („*Frucht*“)⁶³ a dokonce příměr s porodem („*meine frey gebohrne/und in Freyheit erwachsene geburt*“).⁶⁴ V tomto ohledu velmi připomíná přirovnání k dítěti, jež pro svůj spis použila Justina Siegemund. Nabízí se tedy otázka, nakolik je tento příměr, respektive naznačená citová vazba k vlastnímu dílu, charakteristickým rysem „ženského psaní“. Pro její zodpovězení by bylo nutné provést komparaci na širším vzorku spisů vzešlých z pera žen.

Poslední část textu předcházející samotnému vysvětlení, jak tabulky používat, věnovala Maria Cunitia rozkladu důvodů dvojjazyčnosti díla. Sama si je vědoma toho, že takový postup je nestandardní („*wieder gewonheit der Künste*“). Jako první důvod uvádí lásku k vlasti a snahu zpřístupnit astronomické výpočty širší německojazyčné veřejnosti, která nevládne latinou.⁶⁵ Důvodem, proč svůj spis tedy nevydala pouze německy, je nejen snaha o jeho širší recepci mezi čtenářstvem bez znalostí němčiny, ale především snaha zabránit plagiátorství – německý spis by bylo lehce možné přeložit do latiny („*unter einem Lateinischen Mantel*“) a vydávat za vlastní. Z takto podaného vylíčení můžeme vyvodit, že před sebou máme dílo autorky, která si je vědoma nejen své jazykové převahy, ale především hodnoty a originality své práce, jež má být pevně spojena pouze s jejím jménem.

Maria Sibylla Merian: *Der Raupen Wunderbare Verwandlung*

Další ženou, která se rozhodla zveřejnit své poznatky na poli přírodních věd, byla Maria Sibylla Merian (1647–1717), již bychom moderním termínem označili za entomoložku.⁶⁶

62 „*welches bißhero (so viel auß den publicirten Schrifften wissend) noch nie bekind gewesen ist. [...] Dessen sich/vermutlichen/viel in der Kunst Erfahrne verwundern werden/weil solches von vielen für ohnmöglich gehalten worden.*“ Tamtéž, s. 151.

63 Tamtéž, s. 148, 154.

64 Tamtéž, s. 154.

65 „*denn es ist offenbahr/daß unter den Deutschen zu erlernung der Astronomia/so begierig alß taugliche ingenia sindt/dehrer viel durch ohnkündigkeit der Lateinischen Sprache/davon zurück gehalten werden.*“

66 Maria Sibylla Merian se vzhledem ke své výjimečnosti těší intenzivní pozornosti badatelek a badatelů již dlouhou dobu, z bohaté sekundární literatury srov. např. Carin GRABOWSKI, *Maria Sibylla*

Na rozdíl od obou již zmíněných autorek publikovala hned několik titulů, první z nich roku 1679 pod názvem *Der Raupen Wunderbare Verwandlung und Sonderbare Blumen-nahrung*.⁶⁷ Roku 1683 vyšel pod stejným názvem druhý díl „*Knihy o housenkách*“. Pomyslný vrchol její publikační činnosti představuje titul *Metamorphosis insectorum Surinamensium*, jenž vyšel roku 1705 v Amsterdamu.⁶⁸

Maria Sibylla Merian se narodila ve Frankfurtu nad Mohanem jako nejmladší dcera slavného umělce, rytce a nakladatele Matthäuse Meriana staršího.⁶⁹ Po jeho brzké smrti (dceři byly tři roky) se jeho vdova znovu provdala za malíře Jacoba Marrela, v jehož dílně se Maria Sibylla učila malovat i vytvářet mědiryty. V osmnácti letech se provdala za dalšího umělce, malíře Johanna Andrease Graffa, a zanedlouho s ním odešla do Norimberku, kde působila bezmála jedno desetiletí. Zde také – pod vlivem pietismu⁷⁰ – vznikly dva díly její „*Knihy o housenkách*“. Roku 1685 (po krátkém intermezzu, kdy se s rodinou vrátila do Frankfurtu) opustila manžela a společně s oběma dcerami a matkou odešla do labadistického společenství u vesnice Wieuwerd v západním Frísku. I zde pokračovala ve svých výzkumech a pozorování hmyzu. Komunitu opustila krátce před jejím rozpuštěním v roce 1691 a usadila se v Amsterdamu. Ve svých dvaapadesáti letech se rozhodla podniknout dobrodružnou a velmi nákladnou cestu do holandské kolonie Surinam v Jižní Americe, kde pobývala dva roky a připravovala materiál pro svou „*Knihu o Surinamu*“. Do Amsterdamu se vrátila roku 1701 a pracovala na jejím vydání. Spis vyšel holandsky, za autorčina života byl ještě přeložen do latiny, německý překlad již nestihla

---

Merian zwischen Malerei und Naturforschung: Pflanzen- und Schmetterlingsbilder neu entdeckt, Berlin 2017; Natalie ZEMON DAVIS, *Metamorphosen: Das Leben der Maria Sibylla Merian*, Berlin 2016; TÁŽ, *Ženy na okraji. Tři životy 17. století*, Praha 2013, s. 131–184; Kay ETHERIDGE, *Maria Sibylla Merian: The First Ecologist?*, in: Donna Spalding Andréolle – Véronique Molinari (edd.), *Women and Science, 17th Century to Present: Pioneers, Activists and Protagonists*, Newcastle upon Tyne 2011, s. 35–54; Anne-Charlott TREPP, *Von der Glückseligkeit alles zu wissen. Die Erforschung der Natur als religiöse Praxis in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 2009; Kim TODD, *Chrysalis. Maria Sibylla Merian and the Secrets of Metamorphosis*, Orlando 2007; Kurt WETTENGL, *Von der Naturgeschichte zur Naturwissenschaft. Maria Sibylla Merian und die Frankfurter Naturalienkabinette des 18. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 2003 ad.

67 Maria Sibylla MERIAN, *Der Raupen Wunderbare Verwandlung und Sonderbare Blumen-nahrung*, Nürnberg 1679. HAB, sign. A: 49.1 Phys.

68 Kromě těchto spisů je Marie Sibylla Merian rovněž autorkou tří dílů *Neues Blumenbuch* (vyšly v Norimberku v letech 1675, 1677 a 1680) a posmrtně vydaného třetího dílu *Der Raupen Wunderbare Verwandlung und Sonderbare Blumen-nahrung* (Amsterdam 1717). Tyto spisy stojí stranou analýzy.

69 Jak Johann Caspar Eberti (s. 167–168) tak Christian Franz Paullini (s. 71) Marii Sibyllu Merian uvádějí pod jménem *Graffin* a mylně ji jako dceru přiřazují k lékaři Marianu Graffovi. Až heslo *Merianin* v Zedlerově lexikonu ji zařazuje správně. Srov. J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon*, svazek 20, Halle und Leipzig 1733, sl. 1001–1002 (dostupné na URL: <<https://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=185126&bandnummer=20&seitenzahl=0510&supplement=0&da-teifformat=1%27>>, [cit. 13. 3. 2018]).

70 Srov. A.-Ch. TREPP, *Von der Glückseligkeit alles zu wissen*, s. 241–277.

zrealizovat.⁷¹ Všechny spisy Marie Sibylly Merian mají totožnou strukturu. Obsahují předmluvu (obě „*Knihy o housenkách*“ také oslavnou báseň, jejímž autorem je Christian Arnold),⁷² následovanou vyobrazením určitého hmyzu ve všech jeho vývojových stádiích na rostlině, kterou se podle autorky živí. K mědirytu je pak přidán detailní popis vzezření jednotlivých stádií včetně pozorování týkajících se jejich chování.

Předmluva Marie Sibylly Merian k prvnímu dílu „*Knihy o housenkách*“ představuje v porovnání s rozsahem předmluv u výše analyzovaných spisů relativně krátký text. Čtenáři se zde nedozví nic o autorčině původu či vzdělání, ihned jsou konfrontováni s líčením jejího „badatelského“ životopisu. Autorka popisuje svůj pilný a dlouhodobý výzkum housenek („*fleissige und langwierige Untersuchung*“)⁷³ trvající pět let a založený na časově náročném pozorování spojeném s vyhledáváním a vyživováním pokusných exemplářů.⁷⁴ Z textu tak vyplývá, že Maria Sibylla Merian je autodidaktička, která většinu svých znalostí čerpá z autopsie. Z určitých indicií lze usuzovat, že znala soudobé vědecké debaty týkající se původu hmyzu, jež v druhé polovině 17. století oscilují mezi tradičním aristotelským názorem o vzniku z bláta a nečistot samoplozením a novými zjištěními o funkci vajíček.⁷⁵ Sama se názorově ocitá takřkajíc na půl cesty, neboť původ z vajíčka přisuzuje motýlům, můry, komáři a mouchy však podle ní vznikají z nečistot. Toto knižní vědění však nikterak nestaví na odiv, v jejím díle nenalezneme žádné citace autorit. Maria Sibylla Merian vystupuje jako nestudovaná a v dané problematice teoreticky neškolená žena, je naopak ryzí praktičkou a bedlivou pozorovatelkou. Velkou část své předmluvy proto věnuje osvětlení terminologie, kterou na stránkách svého spisu používá. Termínem „*datlová pecka*“ („*Dattelkern*“) označuje kuklu, ačkoliv němčina v té době využívá pojmu „*Puppe*“. Motýly nazývá „*Sommer-vögelein*“, tedy „*letní ptáčci*“, můry pak „*Motten-vögelein*“, čili „*molí ptáčci*“. Její jazyk je jednoduchý a srozumitelný, má emocionální náboj a vyznačuje se množstvím zdvořilých i příměrů z běžného života.⁷⁷ Tím se velmi podobá stylu Justiny Siegemund, jež pro názornost při vysvětlování počínání

71 L. SCHIEBINGER, *Schöne Geister*, s. 108–123.

72 K této osobnosti a Pegnickému květinovému řádu (Pegnesischer Blumenorden) srov. A.-CH. TREPP, *Von der Glückseligkeit alles zu wissen*, s. 259–268.

73 M. S. MERIAN, *Der Raupen Wunderbare Verwandlung*, 1. díl, předmluva, nepag.

74 „*daß es mich grosse Mühe und Zeit gekostet/solche Thierlein zu suchen/ihnen ihre Speise viel Täge/ auch Monaten zu reichen.*“ Tamtéž.

75 K. TODD, *Chrysalis*, s. 44–49.

76 Srov. např. popis hmyzu žijícího na modrém bezu: „*Dieses kleine/doch liebliche und angenehme Motten-vögelein (so einen sehr schellen Flug führt) hab ich oben/auf der Blümlein eines/hingesetzt; dessen Sträußlein/so zuvor von mir nach dem Leben abgemahlt/allhier zu sehen ist.*“ M. S. MERIAN, *Der Raupen Wunderbare Verwandlung*, 1. díl, s. 8.

77 „*schieben ihre Haut drey oder vier mal gantz ab/eben wie ein Mensch über den Kopf ein Hemd ausziehet.*“ Tamtéž, 1. díl, předmluva, nepag.

porodní báby rovněž sahá po snadno pochopitelných přirovnáních z každodenního života.⁷⁸ Velmi zajímavá je skutečnost, že jednotlivé kapitoly jsou uvozeny názvy rostlin, na nichž jednotlivé druhy hmyzu žijí, a to jak v němčině, tak v latině. Jedná se o jediný očividný „vědecký“ prvek v „*Knihách o housenkách*“, který Marie Sibylla Merian převzala z dobové vědecké literatury.

Marie Sibylla Merian z textu svých „*Knih o housenkách*“ vystupuje jako neustále zkoumající a experimentující badatelka, jež studuje objekty svého zájmu po všech stránkách. Popisuje, jak manipuluje s larvami a co tato manipulace způsobuje,⁷⁹ zkouší, jaká strava housenkám vyhovuje,⁸⁰ jak dlouho jim trvá, nežli se zakuklí, pozoruje výsledky svých dlouhodobých pokusů a vyvozuje z nich závěry.⁸¹ Praxe, vlastní poznání a zkušenost, z nichž abstrahuje své závěry, jsou nejcharakterističtějším rysem jejích spisů.⁸² V kontextu dobového zájmu o hmyz a jeho zpodobňování (Jan Swammerdam, Jan Goedart)⁸³ je pak dílo Marie Sibylla Merian naprosto unikátní. Nejde jí o vytváření teorií, o systematizaci a klasifikaci hmyzu, naopak je pro ni nejdůležitější zachytit vše tak, jak je to přirozené, tedy jak to odpovídá božímu řádu. Proto na svých mědirytech reprodukuje živou přírodu („*fleissig nach dem Leben abgemahlt*“),⁸⁴ nepoužívá písmena či čísla označující jednotlivé komponenty vyobrazení, nýbrž je přirozeně propojuje s textem popisů.

Celým textem „*Knih o housenkách*“ prostupuje hluboká zbožnost jejích autorky.⁸⁵ Jako důvod pro vydání svých spisů uvádí snahu představit božské zázraky („*Göttliche Wunder vorzustellen*“)⁸⁶ a oslavit boží všemohoucnost a péči, kterou věnuje i tak malým

78 „*Das Kind lieget in der Mutter wie in einem nassen Tuche/das dem Kinde an dem Leibe anklebet. So dencke doch: wenn ich ein naß Hembde/daß es zugleich über dem Kopff wäre/anhätte/und du soltest mich aus dem Hembde heraus ziehen.*“ J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 52.

79 „*oder man stellt sie an die Sonne/oder gar in warme Stuben; so kriechen die Würmlein aus den gemeldten Pünctlein hervor/die sich/als zeigezte/selbsten heraus beißen.*“ M. S. MERIAN, *Der Raupen Wunderbare Verwandlung*, 1. díl, s. 3.

80 „*Belangend dero Speise/so hab ich sie mit Rosenknöpflein erhalten/bis zu Ende des May*“. Tamtéž, s. 39.

81 „*Diese zu unterst vorgebildte/grosse Raupe ist von mir iederzeit auf dem Gras/im July/gefunden worden; also daß ich dafür halte/es sey das ihre beste Speise/die sie am libsten geneust.*“ Tamtéž, s. 65.

82 „*Welches ich wol in acht genommen/und wie mich bedunt/ein merklicher Unterscheid seyn mögte.*“ Tamtéž.

83 Srov. A.-CH. TREPP, *Von der Glückseligkeit alles zu wissen*, s. 229–230; K. TODD, *Chrysalis*, s. 46–48, 53–56.

84 M. S. MERIAN, *Der Raupen Wunderbare Verwandlung*, 1. díl, s. 5.

85 Někteří badatelky dokonce charakterizují „*Knihy o housenkách*“ jako nábožensky didaktickou literaturu. Srov. Heidrun LUDWIG, *Von der Betrachtung zur Beobachtung. Die künstlerische Entwicklung der Blumen- und Insektenmalerin Maria Sibylla Merian in Nürnberg (1670–1682)*, in: John Roger Paas (Hg.), *Der Franken Rom. Nürnbergs Blütezeit in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1995, s. 95–113; A.-CH. TREPP, *Von der Glückseligkeit alles zu wissen*, s. 210–305.

86 M. S. MERIAN, *Der Raupen Wunderbare Verwandlung*, 1. díl, předmluva, nepag.

a nicotným tvorům, jakými jsou housenky.⁸⁷ Její spisy poskytují čtenáři příležitost ponořit se do zbožných myšlenek a připomenout si velké boží skutky.⁸⁸ Autorčino snažení má podle jejích slov mít jediný cíl, a to vzdát čest Bohu a jeho dílu, nic nedělala pro svou slávu. S touto proklamací bezprostředně souvisí využití toposu skromnosti. Maria Sibylla Merian označuje své spisy jako skromné knížky („*geringes Büchlein*“)⁸⁹ a upozorňuje, že nebyť záměru oslavit svým dílem Boha, nikdy by se do tak namáhavé práce nepustila. Náročnost badatelské činnosti ještě podtrhuje upozorněním, že jako žena ji musela provádět zároveň se svými povinnostmi v domácnosti (v době vydání první „*Knihy o housenkách*“ se starala o dvě malé děti).⁹⁰ Tato legitimizační strategie je pak navíc ještě spojena s využitím toposu přemlouvání k vydání, který autorka opakuje jak v předmluvě⁹¹ k prvnímu dílu, tak v jeho závěru.⁹²

Přes uplatnění topoi vyvstává obraz Marie Sibylly Merian v jejích pojednáních o housenkách a jejich přeměnách jako obraz sebevědomé autorky, jež nepotřebuje legitimizovat své „vědecké“ kompetence prostřednictvím odkazů na svou knižní vzdělanost, ale opírá se pouze o své dlouholeté pozorování a pokusy, z nichž vyvozuje závěry. Nemá potřebu explicitně omlouvat, že se jako žena věnuje odborné činnosti a výsledky své práce publikuje tiskem. Pouze zcela výjimečně se uchyluje ke spojení své ženskosti s prostotou („*weibliche Einfalt*“),⁹³ tento výrazový prostředek je však možné zařadit do kontextu toposu skromnosti. Z titulních listů obou „*Knih o housenkách*“ je evidentní, že své „vědecké“ začátky zaštituje jménem svého slavného otce („*Matthaei Merians/des*

87 „*auch das allergeringste Thierlein/so Gott geschaffen/und dabey von vielen Menschen für unnütz gehalten wird/ihnen dennoch Gottes Lob und Weisheit vor Augen stellet.*“ TÁŽ, *Der Raupen Wunderbare Verwandlung Anderer Theil*, Nürnberg 1683, předmluva, nepag. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, sign. 8 ZOOL VI, 5183:2 RARA (dostupné na URL <<https://gdz.sub.uni-goettingen.de/id/PPN476005221>>, [cit. 14. 3. 2018]).

88 „*So nun iemand all diesem weiter nachzusinnen beliebt/und seine Gedanken ein wenig anwenden will/wie Gott oft manches gantz unachtbares/und (wie wir vermeinen) auch unnützes Ding/so wunderbar und schön durch seine Magd die Natur ausziere/der hat allerseits genugsame Anlaß hierzu/seine Andachts=gedanken dadurch besser auszuüben.*“ TÁŽ, *Der Raupen Wunderbare Verwandlung*, 1. díl, s. 65.

89 Tamtéž, s. 8.

90 Srov. Ingrid GUENTHERODT, „*Dreyfache Verenderung*“ und „*Wunderbare Verwandlung*“. Zu *Forschung und Sprache der Naturwissenschaftlerinnen Maria Cunitz (1610–1664) und Maria Sibylla Merian (1647–1717)*, in: Gisela Brinker-Gabler (Hg.), *Deutsche Literatur von Frauen*, Band I, Vom Mittelalter bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, München 1988, s. 197–221, zde s. 200.

91 „*zumal da ich oftmals von gelehrten/und fürnehmen Personen/darum ersucht und gebeten worden/der Welt/in einem Büchlein/solches Göttliche Wunder vorzustellen.*“ M. S. MERIAN, *Der Raupen Wunderbare Verwandlung*, 1. díl, předmluva, nepag.

92 „*Sintemal ich sonst diß mühsame Werklein nie angefangen/viel weniger in Druck zu geben mich überreden lassen: Absonderlich/wann man mir solches/als einer Frauen/(die nur neben ihrer Haussorge diß zusamm tragen müssen) für eine unziemende Ehrsucht halten sollte.*“ Tamtéž, s. 102.

93 Tamtéž, s. 84.

Eltern/Seel. Tochter“) a vystupuje zde pod jménem svého manžela jako Maria Sibylla Gräffinn. Manžela pak zmiňuje ještě jednou, když v předmluvě k prvnímu dílu upozorňuje na jeho pomoc („mit wohlgeleister Hülfe meines Eheleibsten“) při zhotovování vyobrazení. Uvedení manžela coby pomocníka při jejím badatelském úsilí můžeme interpretovat jako obrannou strategii, pomocí níž autorka ukazuje, že manžel s její činností souhlasí a podporuje ji v ní. Vzhledem k manželské roztržce je nasnadě, proč se Maria Sibylla Merian o svém choti nezmiňuje také ve svém veledíle „*Kniha o Surinamu*“ z roku 1705. Zároveň však už ani necítí potřebu zaštitit se jménem svého otce. V tuto chvíli je již natolik známá a etablovaná (a to opět pod svým dívčím jménem Merian), že se již jako žena-badatelka nepotřebuje ospravedlňovat. V tomto díle také výrazněji využívá své znalosti latiny, které zřejmě nabyla při pobytu v labadistické komunitě (ačkoliv je zřejmé, že s latinským překladem jí někdo pomohl),⁹⁴ hojněji cituje další autory-entomology a zařazuje se tak do vědecké obce.

Dorothea Christiana Erxleben: *Academische Abhandlung*

Poslední v řadě analyzovaných ženských přírodovědných spisů je dílo *Academische Abhandlung von der gar zu geschwinden und angenehmen, aber deswegen öfters unsichern Heilung der Krankheiten*,⁹⁵ jež roku 1755 nechala vydat Dorothea Christiana Erxleben (1715–1762).⁹⁶ Tento spis je v kontextu ostatních zde zkoumaných textů specifický, jedná se totiž o vydanou dizertaci, díky níž její autorka získala akademický titul doktorky medicíny na univerzitě v Halle.⁹⁷

94 Srov. L. SCHIEBINGER, *Schöne Geister*, s. 116; N. ZEMON DAVIS, *Ženy na okraji*, s. 164; A.-CH. TREPP, *Von der Glückseligkeit alles zu wissen*, s. 300.

95 Dorothea Christiana ERXLEBEN, *Academische Abhandlung von der gar zu geschwinden und angenehmen, aber deswegen öfters unsichern Heilung der Krankheiten*, Halle 1755. HAB, sign. WT 288.

96 Stejně jako Maria Sibylla Merian není Dorothea Christiana Erxleben autorkou pouze jediného titulu, ale titulů dvou. Její prvotinou, kterou vstoupila do světa učených debat v rámci tzv. *querelles des femmes*, je spis *Gründliche Untersuchung der Ursachen, die das weibliche Geschlecht vom Studieren abhalten* z roku 1742 (reprint Hildesheim – New York 1977).

97 Tato skutečnost vedla k tomu, že se Dorothea Christiana Erxleben těší již dlouho badatelskému zájmu. Srov. např. Florian STEGER, *Dorothea Christiana Erxleben. Die erste promovierte Ärztin in Deutschland*, in: Achim Lipp – Jürgen Lasch (Hgg.), *Hallesche Helden der Heilkunst. Bedeutende Ärzte und Wissenschaftler der Medizinischen Fakultät*, Halle 2013, s. 64–79; Eike PIES, *Dorothea Christiane Erxleben geborene Leporin (1715–1762), die erste promovierte Ärztin in Deutschland*, Sprockhövel 2011; Brigitte MEIXNER, *Dr. Dorothea Christiana Erxleben. Ein ganz normales Ausnahme-Leben*, in: Thomas Weiss (Hg.), *Frauen im 18. Jahrhundert. Entdeckungen zu Lebensbildern in Museen und Archiven in Sachsen-Anhalt*, Halle 2009, s. 247–265; Eva BRINKSCHULTE – Eva LABOUVIE (Hgg.), *Dorothea Christiana Erxleben. Weibliche Gelehrsamkeit und medizinische Profession seit dem*

Dorothea Christiana Erxleben pocházela z Quedlinburgu, kde se narodila do rodiny městského lékaře a vzdělance Christiana Polykarpa Leporina. V dvaceti sedmi letech se provdala za místního ovdovělého protestantského faráře a diakona Johanna Christiana Erxlebena, s nímž vydala pět dětí a další čtyři mu porodila. Většinu svého dospělého života působila jako lékařka v Quedlinburgu a plnila povinnosti vyplývající z postavení manželky faráře.

Od autorky, jež se svou prací osvědčila na akademické půdě, je třeba očekávat vysoký stupeň teoretického vzdělání, schopnost výstavby vědeckého textu konvenujícího dobovým představám a znalost vedení kontroverze. Dorothea Christiana Erxleben vystupuje velmi sebejistě, a to hned od prvních řádků kratičké předmluvy ke své dizertaci. Hned první větou se nenuceně dotýká své promoce na univerzitě v Halle, jako by se jednalo o běžnou věc a nikoliv o zcela výjimečnou událost.⁹⁸ Dále zde používá standardní topos skromnosti, když mluví o skromné práci („geringe Arbeit“), jež vzbudila větší zájem, než čekala, a o jejíž zpřístupnění v němčině ji žádaly významné osoby, kterých si váží.⁹⁹ Zároveň upozorňuje na to, že překlad do němčiny poslouží také ženám. Vůči kritikům své práce se jasně vymezuje, když tvrdí, že jejich nevole je jí lhostejná. Podepsána je jako *D. C. Erxlebin, M. D.* Na první pohled tedy působí velmi sebejistým dojmem.

Samotný text její německé dizertace vychází z latinského originálu, který předložila na univerzitě v Halle roku 1754¹⁰⁰ a vykazuje všechny známky učeného textu. Autorka zde citacemi odkazuje na dobovou vědeckou literaturu, používá odbornou terminologii a svá tvrzení rozšiřuje pomocí poznámek pod čarou. V závěru textu prosí čtenáře, aby společně s ní vzdal čest Bohu. Je zcela evidentní, že Dorothea Christiana Erxleben naprosto

---

18. Jahrhundert, Halle 2006; Heinz BÖHM, *Dorothea Christiana Erxleben. Ihr Leben und Wirken*, Quedlinburg 1965.

98 „Als diejenige Abhandlung, welche ich bey Vollziehung meiner Promotion pro specimine inaugurali auszuarbeiten, und der hochlöblichen medicinischen Facultät zu Halle darzulegen schuldig war, das erstemal die Presse verließ“. D. CH. ERXLEBEN, *Academische Abhandlung*, předmluva, nepag. Ačkoliv ženám v 18. století nebylo působení na univerzitě principiálně zakázáno, našlo se jen několik málo studentek a pouze jediná přednášející (italská fyzička Laura Bassi). Srov. Beatrix NIEMEYER, *Ausschluss oder Ausgrenzung? Frauen im Umkreis der Universitäten im 18. Jahrhundert*, in: E. Kleinau – C. Opitz (Hgg.), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*, s. 275–294.

99 „haben viele, und zwar solche Personen, welchen ich grosse Hochachtung schuldig bin, ausdrücklich von mir gefordert, ihnen eben diese Arbeit deutsch zu liefern.“ Tamtéž. O požadavku překladu práce do němčiny mluví autorka již v rozšířeném názvu své práce („auf Verlangen ins Deutsche übersetzt“).

100 Jak ve své dizertační práci ukazuje Kornelia Markau, nejedná se o přesný překlad jejího učeného spisu, ale o určitou adaptaci určenou pro zájemce bez lékařského vzdělání. Srov. Kornelia Steffi Gabriele MARKAU, *Dorothea Christiana Erxleben (1715–1762): Die erste promovierte Ärztin Deutschlands. Eine Analyse ihrer lateinischen Promotionsschrift sowie der ersten deutschen Übersetzung*, dizertační práce, Marin-Luther-Universität, Halle-Wittenberg 2006 (dostupné URL: <na <http://sundoc.bibliothek.uni-halle.de/diss-online/06/06H090/index.htm>>, [cit. 14. 3. 2018]).

přejímá a reprodukuje mužský akademický literární diskurz, jenž je zaměřen teoreticky a postaven na přírodní filozofii, nikoliv na praxi.¹⁰¹

Z hlediska legitimizačních strategií a rétorických postupů je nejzajímavější následující část spisu. Jedná se o přílohy vztahující se k procedurálnímu průběhu a podmínkám zkoušky a samotné promoci. Je zde přetištěn program dizertační zkoušky s charakteristikou uchazečky, jejímž autorem je tehdejší děkan lékařské fakulty univerzity v Halle Johannes Juncker, autorčin samostatně vyhotovený životopis, reflexe studia a dizertační zkoušky Dorothee Christiany Erxleben otištěná v listu *Hallische Anzeigen*, několik latinských dopisů a oslavné básně v latině i němčině. Stranou zde bude ponechán Junckerův výklad legitimizující postup univerzity v Halle, jež přípustila k promoci ženu, a vychvalující její schopnosti a ctnosti.¹⁰² Tyto navýsost zajímavé pasáže by si zasloužily samostatnou studii. Pozornost bude věnována pouze vlastnímu životopisu Dorothee Christiany Erxleben, který předložila univerzitě před svou zkouškou.

Líčení své životní pouti až do okamžiku těsně předcházejícího univerzitnímu přezkoušení pojala Dorothea Christiana Erxleben jako přímou a od začátku zamýšlenou cestu k vytčenému cíli. Text má formu klasického životopisu, začíná tedy větou: „*Já, Dorothea Christiana Erxlebenová, jsem se narodila 13. listopadu roku 1715 v Quedlinburgu.*“¹⁰³ Odkazem na otce a dědečka a vážnost, které se těšili v rodném městě, demonstuje svůj dobrý původ. Poté již zcela bez průtahů přechází k popisu získání svého vzdělání a své záliby v učení se. Již od útlého dětství se účastní domácí výuky vedené jejím otcem a zamýšlené především pro jejího staršího bratra, jenž se systematicky připravoval na univerzitní studium medicíny, i výuky jazyků a různých věd pod dohledem učitelů. Korespondenčně si osvojuje také latinu.¹⁰⁴ V dalším kroku absolvuje společně s bratrem jakousi přípravu na univerzitní studium, již vede opět jejich otec. Jako základ používá několik odborných knih věhlasných lékařů, jako nadstavba mu pak slouží názorná výuka z případů jeho vlastní praxe. Po odchodu staršího bratra na univerzitní studia vypomáhá Dorothea Christiana Erxleben v otcově praxi. Díky rozhodnutí pruského krále Friedricha II. se mohla ucházet o promoci na univerzitě v Halle, Bůh s ní však měl jiné úmysly – provdala se a musela se

101 Ursula SCHMIEDGEN, *Dorothea Christiana Leporin, verheiratete Erxleben (1715–1762). Pfarrfrau und streitbare Ärztin in Quedlinburg*, in: E. Brinkschulte – E. Labouvie (Hgg.), *Dorothea Christiana Erxleben*, s. 32–54, zde s. 37.

102 Relativně mladá univerzita v Halle založená roku 1694 se evidentně chtěla etablovat jako pokroková a žena-absolventka posloužila jako vhodný ozdobný doplněk. Srov. B. NIEMEYER, *Ausschluss oder Ausgrenzung*, s. 293; I. GUENTHERODT, *Autobiographische Auslassungen*, s. 135.

103 D. CH. ERXLEBEN, *Academische Abhandlung*, s. 121.

104 Johannes Juncker v popisu průběhu zkoušky uvádí, že mluvila tak krásnou latinou, až měli dojem, že před nimi stojí stará Řimanka. „*Hierbey bediente sie sich eines so schönen und zierlichen Lateins, so daß wir glaubten, eine alte Römerin in ihrer Muttersprache reden zu hören.*“ Tamtéž, s. 136.

starat o děti a nemocného muže. Kvůli tomu, aby se odlišila od fušerů a mastičkářů,¹⁰⁵ později krále požádala o opětovnou možnost odpromovat, která jí byla poskytnuta.

Základní myšlenka, jež propustuje celým autorčiným životopisem, je přesvědčení o důležitosti, užitečnosti a přirozenosti ženského vzdělání. Dorothea Christiana Erxleben tvrdí, že mladé ženy by měly studovat, stejně jako se učit obstarávat domácnost. Vzdělání se pro ženy sluší, měly by po něm dokonce bažit.¹⁰⁶ Tento názor autorka legitimizuje odkazem na řadu svých učitelů, učenců a otcových přátel, kteří zastávali stejný postoj a ženské studium podporovali. Dorothea Christiana Erxleben zde také obsírně upozorňuje na svou spisovatelskou prvotinu, dílo věnované právě otázce ženského vzdělání a opatřené rozsáhlou předmluvou dalšího zastávce vzdělaných žen – jejího otce. Jak ukazuje Ortrun Riha, je vyznění tohoto spisu jasné: existují pouze předsudky, ale žádné skutečné důvody mluvící proti studiu žen.¹⁰⁷

Ruku v ruce s požadavkem na ženské vzdělávání jde autorčina snaha ukázat, že studium a vykonávání práce hospodyně v domácnosti se nevyklučují. Několikrát upozorňuje na to, že svědomitě obstarávala domácí povinnosti a ve volných chvílích četla v knihách nebo se účastnila výuky.¹⁰⁸ Ani po uzavření sňatku není důvod se studiem přestat, neboť s rozumným manželem se studuje ještě veseleji, přesvědčila se o tom sama.¹⁰⁹ Jako přípravu na univerzitní přezkoušení sama studovala odbornou literaturu.¹¹⁰ Pro odložení promoce se rozhodla v době, kdy se starala o malé děti a manžela, a nemohla by se na studium plně soustředit.¹¹¹ Autorka se zde tedy prezentuje jako dobrá manželka a matka odpovídající představám dobové normativní literatury.

105 S tímto nařčením musela evidentně bojovat ve své skutečné praxi. Srov. U. SCHMIEDGEN, *Dorothea Christiana Erxleben*, s. 48–50.

106 „daß alle wohlgesittete junge Frauenspersonen in denen Studiis eben so fleißig, als in Dingen, die Haushaltung betreffend, müßten unterwiesen werden. Und weil ich urtheilte, daß die Gelehrsamkeit unserm Geschlechte nicht allein wohl anstehe, sondern auch Frauenspersonen nach derselben zu trachten verbunden wären, wurde ich niemals überdrüssig, mich unterrichten zu lassen.“ Tamtéž, s. 123.

107 Ortrun RIHA, „Gründliche Untersuchung“ und „Academische Abhandlung“. *Die wissenschaftlichen Schriften von Dorothea Christiana Erxleben, geb. Leporin*, in: E. Brinkschulte – E. Labouvie (Hgg.), *Dorothea Christiana Erxleben*, s. 55–70, zde s. 64.

108 „Ob ich gleich [...] beständig viele häusliche Geschäfte zu verrichten hatte, welchen ich mich weder entziehen konte, noch wolte; so vermochten dennoch diese nicht, mich vom Studiren abzuziehen, und ich fand, daß es sehr wohl möglich sey, bey verschiedenen häuslichen Geschäften so wol ein Buch mit Nutzen zu lesen, als auch den Unterricht des Lehrenden anzunehmen.“ D. CH. ERXLEBEN, *Academische Abhandlung*, s. 125.

109 „daß der Ehestand das Studiren des Frauenzimmers nicht aufhebe, sondern daß es sich in der Gesellschaft eines vernünftigen Ehegatten noch vergnügter studiren lasse.“ Tamtéž, s. 130.

110 „Ich bediente mich besonders derer nie genug zu rühmenden Albertischen und Junkerschen, wie auch derer Hofmannischen, Werlhoffischen, Coschwitzischen, Böhavischen und anderer Gelehrten Schriften.“ Tamtéž, s. 132.

111 „meinen Vorsatz, zu promoviren, annoch aufzuschieben, weil ich überzeuget war, daß ich übel handeln würde, wenn ich die Studia, die mich meiner Pflichten beständig erinnerten, auf eine solche Art treiben

Je patrné, že Dorothea Christiana Erxleben klade důraz na vyzdvížení významu knižního teoretického vzdělání, neboť si je vědoma zacílení svého spisu do akademického prostředí. Zároveň ani v jeho názvu, ani v předmluvě nijak netematizuje výjimečnost svého počínání v kontextu svého ženství, naopak sama sebe označuje mužským tvarem jako doktora medicíny („*der Medicin Doctor*“), ačkoliv by mohla užít ženského tvaru *Doctorin*.¹¹² V předmluvě tedy není třeba rozvíjet legitimizační strategie, autorka zde vystupuje naprosto sebejistě a přirozeně sama sebe zařazuje mezi akademicky vzdělané lékaře.

Závěr

Nízký stupeň organizovanosti (nejen) přírodních věd v 17. a 18. století umožnil ženám se na nich aktivně podílet.¹¹³ Jen několik málo z nich se však odvážilo výsledky svého badatelského úsilí představit veřejnosti v podobě vytištěného spisu. Studie se pokusila naznačit, jaké rétorické postupy, argumentační a legitimizační strategie tyto ženy ve svých dílech použily, aby mohly být odbornou veřejností přijaty s veškerou vážností. Porovnáme-li tyto postupy s porodnickou příručkou Justiny Siegemund, která sloužila jako matrice pro komparaci, dospějeme k několika zjištěním.

Z hlediska charakteru vzdělání spadají autorky do dvou okruhů, do okruhu „učených“ žen s teoretickým, ale i praktickým zázemím na jedné straně (Maria Cunitia vycházející z tradice pozdního humanismu a Dorothea Christiana Erxleben tvořící v období počínajícího osvícenství), a autodidaktiček propracovávajících se od praxe k teorii (Maria Sibylla Merian a Justina Siegemund) na straně druhé. Všechny autorky vtiskly do svých předmluv (či na jiné místo) své životopisy, v nichž prezentují cestu, která je přivedla až k vydání díla. Tyto pasáže jsou v rámci žánru přírodovědné „odborné literatury“ velmi ojedinělé – v mužských textech se s nimi v zásadě nesetkáme – a jsou to právě ony, jež nejvíce umožňují rozehrát legitimizační a sebeprezentační strategie jejich autorek. V tomto ohledu je lze označit za určité specifikum „ženského psaní“.

---

wolte, daß ich dabey die Pflichten ausser Augen setzte, die mir als einer Ehegattin und Mutter oblagen.“ Tamtéž, s. 131.

112 Také Johannes Juncker autorku až na jedinou výjimku tituluje mužským tvarem doktor, navíc – zřejmě pro větší váhu své argumentace spojené s obhajobou počínání univerzity, jež k promoci připustila ženu – se snaží naznačit, že Dorothea Christiana Erxleben naprosto odpovídá požadavkům na běžného studenta-muže, a označuje její počínání za mužné: „*daß Sie in dem Examine vortreflich bestanden, sich männlich erwiesen*“. Tamtéž, s. 141.

113 Londa SCHIEBINGER, *Wissenschaften im Zeitalter der Aufklärung*, in: E. Brinkschulte – E. Labouvie (Hgg.), Dorothea Christiana Erxleben, s. 296–308, zde s. 296.

Spisy všech autorek dokazují použitím shodných rétorických postupů znalosti pravidel výstavby učeného textu určeného pro tisk. Jedná se především o topos skromnosti spojený s toposem přemlouvání k vydání díla. Všem je také společné, že se neuchylují k užití toposu slabé a nedokonalé ženy, naopak vystupují jako sebevědomé autorky uvědomující si kvality své práce.

Autodidakticky a prakticky Justina Siegemund a Maria Sibylla Merian, jež založily své texty na názornosti a jednoduchém snadno pochopitelném stylu podpořeném hojným využíváním příměrů z každodenního života a charakteristické absencí odkazů na autority a „odbornou literaturu“, musely i přes své neteoretické založení prokázat znalost dobového kánonu v dané oblasti svého působení a nezřídka se zaštitit knižním věděním, aby se mohly úspěšně začlenit do učeného světa mužů. Nejedná se u nich pouze o pózu, jež by neměla reálný základ, neboť dokáží reprodukovat formu odborné práce a přizpůsobit ji standardům mužského diskurzu v dané vědní disciplíně.

Markantní je také snaha autorek vyargumentovat a obhájit tezi, že vzdělání i badatelskou činnost je možné úspěšně propojit s povinnostmi vyplývajícími pro ženu z jejího postavení manželky, matky a hospodyně. Právě obvinění kritiků ze zpronevěření se úkolům příslušejícím ženám v rámci pohlavního řádu mohlo nejvíce podrýt legitimitu autorek coby učených žen a zabránit vybudování jejich autority na poli dané vědní disciplíny. Pouze Justina Siegemund necítí potřebu tuto možnou výtku tematizovat, což bezpochyby vyplývá ze skutečnosti, že jako vyhledávaná porodní bába urozené klientely nebyla natolik vázána na vlastní domácnost, požívala určitou volnost a v neposlední řadě – jak se zdá – nebyla limitována institucí manželství, jež v jejím případě nefungovalo, žila bez manžela. Zatímco z textů 17. století je patrné, že jejich autorky tyto pasáže do svých spisů zařazují, ale jejich argumentace není nikterak vybroušená, Dorothea Christiana Erxleben této problematice věnuje velký prostor a nabízí propracované a promyšlené důkazy. V 18. století se etabluje dělba práce podle pohlaví, muž vydělává mimo dům a žena pracuje doma, vedení domácnosti se tedy stává jejím zaměstnáním.¹¹⁴ Požadavek autorek na ženské vzdělání se tedy za sto let ležících mezi vydáním prvního a posledního z analyzovaných spisů nemění, s postupem času je však daleko složitější ho obhájit a prosadit.

114 B. NIEMEYER, *Ausschluss oder Ausgrenzung?*, s. 280.

Zusammenfassung

**„Wann ich also ein müßiges Stündchen sahe, schrieb ich etwas zusammen.“
Das Werk von Justina Siegemund im Kontext der frühneuzeitlichen weiblichen naturwissenschaftlichen Schriften aus deutschsprachigen Gebieten**

Die Geburtshilfe erfuhr in der Frühen Neuzeit eine Reihe von bedeutenden Veränderungen, die als Umbruchpunkte bezeichnet werden können. Bis zum Ende des 17. Jahrhunderts hatten das Monopol in der Schwangeren-, Gebärenden- sowie Sechswöchnerinnenpflege die traditionellen Geburtshelferinnen – die Hebammen – inne. Erst zu dieser Zeit kamen allmählich Ärzte zu Wort, die sich bemühten, Kontrolle über die Bildung und insbesondere die Prüfung der Hebammen zu gewinnen, so dass man von den Anfängen des sog. Kompetenzstreites zwischen den Ärzten und Hebammen sprechen kann. Eine Vielzahl von Hebammenbüchern erschien im Druck, deren Verfasser Ärzte oder Chirurgen waren, zugleich publizierten jedoch drei schreibende Hebammen ihre deutschen Anleitungsbücher (Justina Siegemund, Anna Elisabeth Horenburg und Barbara Wiedemann).

Die Texte der schreibenden Hebammen stellen einen einzigartigen schriftlichen Beleg für die Fähigkeiten und Erfahrungen der traditionellen Geburtshelferinnen von der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts bis etwa zur Mitte des 18. Jahrhunderts dar. Sie zeigen zugleich, wie schwer es für die Verfasserinnen war, die in ihrer Tätigkeit überwiegende Tastempfindung in geschriebene Form, die ihnen nicht eigen war, zu übertragen. Äußerst interessant ist jedoch auch die formale Seite dieser Schriften, insbesondere die ausgenutzten rhetorischen Mittel und Argumentationsstrategien, deren sich die Verfasserinnen bedienten, um in die männliche „wissenschaftliche“ Welt einzudringen, die eigene Autorität in der Geburtshilfe aufzubauen

und von der männlichen „Fachöffentlichkeit“ als Partnerinnen mehr akzeptiert zu werden, als ihre literarisch stummen Kolleginnen. Von diesem Gesichtspunkt aus stellt die Schrift von Justina Siegemund den zweifellos interessantesten Text dar.

Genauso wie die Geburtshilfe entwickelten sich im 17. und 18. Jahrhundert schnell und dynamisch auch andere wissenschaftliche Fächer. In einige von ihnen schalteten sich durch ihre Forschung, die durch die Herausgabe eigener Schrift gekrönt wurde, auch Frauen ein. Auf dem deutschsprachigen Gebiet gilt diese Behauptung im Zeitraum von der Mitte des 17. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts besonders für die Astronomie (Maria Cunitia), Entomologie (Maria Sibylla Merian) und Medizin (Dorothea Christiana Erxleben). Auch diese Verfasserinnen waren eine einzigartige Erscheinung in ihren Disziplinen und mussten deshalb in ihren Schriften enorme Anstrengungen machen, um ihr Forschungsvorgehen und Publikationstätigkeit zu legitimieren. Die Studie befasst sich mit dem Vergleich dieser Schriften mit dem Hebammenbuch von Justina Siegemund und bemüht sich die Frage zu beantworten, ob gewisse Formeln des „weiblichen Schreibens“ in den Naturwissenschaften in der Frühen Neuzeit zu erfassen sind, und inwieweit sich diese im Laufe der hundert Jahre, die zwischen dem ersten und letzten untersuchten Werk liegen, verändern. Es werden besonders die Vorworte zu den einzelnen Schriften analysiert, welche die konzentrierteste Einsicht in die Strategien der Verfasserinnen bieten, teilweise die Haupttexte selbst und nicht zuletzt auch einige biographische Informationen, die das Gesamtbild ergänzen können.